

Türkiye’de Nüfus ve Etnisite Politikalarını Kars Malakanları Üzerinden Okumak^{1,2}

Ars. Gör. Aykut AYKUTALP³

Özet

Bu çalışma İttihat ve Terakki’nin etnisite mühendisliğinin bir devamı olarak Kemalist ulus inşası sürecinde Türk etnik kimliğinin diğer kimlikler üzerindeki hegemonik olma sürecini azınlıklar ve özelde de Kars Malakanlarının tarihsel ve toplumsal deneyimi üzerinden okumak/ değerlendirmek amacı taşımaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kars bölgesine yerleştirilen Malakanlar, Osmanlı gayrimüslim tebaa gibi etnik projenin, nüfus ve güvenlik politikalarının sonucunda göçe zorlanmışlardır. Malakanlar üzerine yapılan bu çalışma da Türkiye’de ulus-devlet kurma sürecinin yarattığı göç, iskân ve yerinden edilme pratiklerinin nedenli titiz ve incelikli bir biçimde gerçekleştirildiğini göstermeyi hedeflemektedir. Çalışma, Malakanların erken denilebilecek bir tarihte göç etmesi, vakanın Kemalist rejimin yerleşmediği bir dönemde vuku bulması nedeniyle yeni kurulan Cumhuriyetin etnik kimliğe, göç, iskân ve nüfusu Türkleştirme pratiklerine bakış açısını göstermesi bakımından laboratuvar özelliği taşıdığını vurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Malakanlar, Göç, Etnisite, Modernleşme, Nüfus.

Interpretation of Population and Ethnicity Policies of Turkey through Malakans of Kars

Abstract

This study aims to evaluate the process of Kemalist nation state building as the continuation of ethnicity engineering of the İttihat ve Terakki (Union and Progress) and the fact that the Turkish ethnic identity became hegemonic on other identities. Specifically, the historical and social experience of Kars Molokans will be focused on. In the aftermath of 1877-1878 Ottoman-Russian War the Molokans, who were settled in Kars region, were forced to migrate like the rest of the non-muslim people as a result of the population and the security policies of the ethnic project. This study conducted on the Molokans also emphasizes the fact that the practices of migration, populating and displacement arising from the process of nation state building in Turkey were perpetrated meticulously and deliberately. The study also tackles that the Molokans migrated at a time when the Kemalist regime was not

¹ Bu çalışma Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi sosyoloji bölümünde devam etmekte olan doktora eğitimim sırasında aldığım “Nüfus ve Etnisite Sosyolojisi” ve “Nüfus ve İskan Sosyolojisi” derslerindeki tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıktı. Dersin katılımcısı sevgili arkadaşlarıma ve değerli hocamız Doç. Dr. Şükrü Aslan’a eleştirileri ve katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

² Çalışma, Türkiye’de Malakanlar üzerine var olan yazına bir katkı niteliği taşımakla birlikte, daha sonraki çalışmalara yol göstermesi isteği taşımaktadır. Tarih, sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji disiplinlerinde çalışmakta olan araştırmacıların ilgisini çekmesi ve daha derinlikli çalışmaların ortaya çıkmasına ön ayak olması durumunda amacına ulaşacağı kanaatindeyim.

³ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

yet very strong. This indicates the newly founded Republic's approach to ethnic identity, migration and the Turkification of population and also presents a laboratory for these practices.

Key Words: Molokans, Immigration, Ethnicity, Modernization, Population.

Giris

Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşuna endekslenmiş dönüşüm sürecinde en önemli sorun çok dinli, çok etnili bir imparatorluğun nasıl ayakta kalacağı sorusudur. Osmanlı modernleşmesine damgasını vuran fikir akımlarının ve entelektüellerinin de temel sorunsalı bu ekseninde anlaşılmalıdır. Osmanlılık fikri “farklı dinsel ve etnik grupları tek bir Osmanlı milleti olarak kabul eden ve bu unsurları ortak bir imparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme”⁴ anlayışına dayanan ulusun kimlerden oluşacağına verilmiş bir yanıttır. İslamcılık da İslam ümmetini temel alan ve devletin kimliğini dönüştürmeye çalışan bir ideoloji olarak aynı soru etrafında inşa edilmiştir. 1912-1913 yılları arasında Balkan savaşları sonrasında egemen olan Türkçülük akımı ise Türk etnik kimliğini temel alan ekonomik, politik bir hat çizmiştir. Özellikle Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi Türkçülük akımının savunucuları modern bir ulusun inşasını ve devletin kurtuluşunu Türk etnik kimliğinin baskın bir kimlik olarak özcü kategorilerle inşa edilmesinde görmektedirler. Özellikle Ermeni, Rum, Bulgar ve Arnavut milliyetçi hareketlerinin ortaya çıkması Türk etnik kimliğini merkeze alan politik hattın oluşmasına ve iktidara gelmesine neden olmuştur.⁵

İttihat ve Terakki kadrolarının etnik mühendislik ve nüfus politikaları “ayrılıkçı” eğilimlerin güçlendiği bir dönemde inşa edilmiştir. 1915 yılında Ruslarla olan ilişkileri dikkate alınarak gerçekleştirilen Ermeni tehciri, Türk etnik kimliğini merkeze koyan ekonomik, siyasal bir yeniden düzenleme pratiklerinin bir ürünüdür. Aynı şekilde 1923 yılında Rumların (ve farklı toplulukların) mübadele sonucunda ülke dışına çıkarılması, planlı bir Türkleştirme, Anadolu’yu ulusun mekânı olarak tanımlama çabalarının radikal işaretleri olarak görülmelidir. Türk etnik kimliğinin merkeze alınması politik ve güvenlikçi kaygılar üzerinden temellendirildiği gibi aynı zamanda ekonomik hayatı Türkleştirmeye yönelik Türk etnik kimliğine dayanan bir burjuva sınıfı oluşturmaya da yöneliktir.⁶ Özellikle Yusuf Akçura 1904’te kaleme aldığı “*Üç Tarzı Siyaset*” eserinde Batı tipi bir burjuva sınıfı oluşturmayı ulusun kurtuluşunun yegâne yolu olarak görmektedir. Türkçü ideologların Alman iktisatçı List’ten mühlhem milli ekonomi modeli de içe dönük sermaye birikimini gerçekleştirecek etnik kimliğe vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda 1908 sonrası ortaya çıkan durumda İttihat ve Terakki’nin nüfus ve etnisite mühendisliği ile siyasal ve ekonomik tahayyülleri arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur.

Bu çalışmanın amacı da İttihat ve Terakki’nin etnisite mühendisliğinin bir devamı olarak Kemalist ulus inşası sürecinde Türk etnik kimliğinin diğer kimlikler üzerindeki hegemonik olma sürecinin yarattığı travmatik havanın azınlıklar ve özelde Kars Malakanlarının tarihsel ve toplumsal deneyimi üzerinden okumak/değerlendirmektir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kars bölgesine yerleştirilen Malakanlar, tüm Osmanlı gayrimüslim tebaa gibi etnik projenin, nüfus ve güvenlik politikalarının sonucunda göçe zorlanmışlardır. 1922 yılında yaklaşık 20.000 kişilik Malakan topluluğu Amerika, Kanada ve Sovyet Rusya’ya göç etmek zorunda bırakılmışlardır.⁷ O dönemde Kazım Karabekir’in Malakanlara ilişkin kanısı da bu topluluğun çalışkan, teknik

⁴ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 88.

⁵ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 77.

⁶ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

⁷ Erkan Karagöz, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri*, AsyaŞafak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 170.

ve kültürel olarak yenilikler getirmesine rağmen 1917 Sovyet devriminden etkilendiği, Bolşevik yapılanma içerisinde oldukları yönündedir. TBMM hükümeti ve Sovyetler Birliği arasındaki yazışmalardan da anlaşıldığı gibi Malakanlar üzerinde asker ve yerli halk tarafından gerçekleştirilen eylemlerle mal ve cana yönelik şiddet uygulamaları mevcuttur. Malakanların 1922 yılında Türkiye’yi terk etmelerinin asıl nedeni dinsel olarak askerlik ve savaş karşıtı olan bu topluluğun TBMM hükümeti tarafından askere alınmasına ilişkin karardır. Bu karara göre Malakanlar askerlik hizmetlerini yerine getirmedikleri durumda hapse atılacaklar ve yargılanacaklardır. Malakanların TBMM hükümeti tarafından güvenlikçi kaygılarla ülke dışına çıkarılmak istenmesi, İttihat ve Terakki’nin Ermeni tehcirindeki bakış açısıyla benzerlikler göstermektedir. Bilindiği gibi Ermenilerin ülke dışına çıkarılmak istenmelerinin resmi nedeni Ermenilerin Çarlık Rusya ile olan ilişkisidir. Malakanlar üzerine yapılan bu çalışma Türkiye’de ulus-devlet kurma sürecinin yarattığı göç, iskân ve yerinden edilme pratiklerinin nedenli titiz ve incelikli bir biçimde gerçekleştirildiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışma, özellikle İttihat ve Terakki’nin 1908 sonrası ekonomik ve politik bakış açısının yarattığı nüfus ve etnisite mühendisliğinin 1877-78 yılları arasında Ruslar tarafından Kars’a yerleştirilen Malakan etnik topluluğun göç sürecinde ne denli etkili olduğunu araştırmaktadır. Özellikle TBMM hükümetinin kurulması sonrasında gerçekleşen bu süreç, henüz Kemalist rejimin yerleşmediği bir dönem olması dolayısıyla İttihatçı kadroların etkisi altında gerçekleşmiştir. Malakanların göç süreci bu bakımdan İttihat ve Terakki’nin etnisite mühendisliğinin bir göstergesi olması bakımından ilginç, bir o kadar Kemalist tarih yazımına egemen olan Osmanlıdan kopuş tezlerinin aksine, İttihat ve Terakki ile olan süreklilikleri göstermesi bakımından da önemlidir. Aynı zamanda Malakanların, Cumhuriyetin döneminin farklı etnik/dinsel topluluklara bakışının belirginleşmediği erken denilebilecek bir tarihte göç etmesi, Kemalist rejimin yerleşmediği bir dönemde vuku bulması nedeniyle yeni kurulan Cumhuriyetin etnik kimliğe, göç ve iskân pratiklerine bakış açısını göstermesi bakımından bir laboratuvar özelliği taşımaktadır.

İttihat ve Terakki İktidarından Cumhuriyet’e Etnisite, Göç ve İskân

1889 yılında İttihad-ı Osmaniye adıyla kurulan örgüt Osmanlı modernleşme dinamiklerini yönlendiren aydın kadroların örgütlendiği bir yapıdır. Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, İbrahim Temo, İshak Sükûti, Hikmet Emin ve İbrahim Ethem gibi entelektüellerin yer aldığı bu örgüt Fransız Devrimi’yle birlikte ortaya çıkan anayasal monarşi, kontrollü iktisadi liberalizmi devletin temeline yerleştirmeyi amaçlamaktadır. İttihat ve Terakki devleti kurtarma amacı dışında ideolojik olarak farklı düşünsel temellere sahip bir örgüttür. Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi siyasal fikir akımları İttihat ve Terakki içerisinde yer bulmaktadır. Osmanlılık düşüncesi Ulusun kimlerden oluşacağı fikrini Osmanlı idealiyle, İslamcılık ulusu ümmetle, Türkçülük ise Türk etnik kimliğini temel alan bir ulus tahayyülü yapmaktadır. Özellikle 1908 devrimi sonrasında İttihat ve Terakki’nin iktidara gelmesiyle birlikte bu ayrımlar daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Bunda dönemin hızlı değişen politik ve askeri durumları da etkili olmuştur. İttihat ve Terakki genel olarak ittihatçılar ve liberaller olarak iki ana kampa bölünmüşlerdir. İttihatçılar, devlet memurları, subaylar ve genç entelektüellerden oluşmakta iken, liberaller ise Batılı eğitim almış, yüksek kademedeki bürokratları nitelendirmektedir.⁸ İttihat ve Terakki’nin bu yönü 1905 sonrasında kitlesel olarak Osmanlı coğrafyasının büyük bir bölümünde etkinliği artan “icraatçı” mantıkla, dar bir kadro hareketi olarak 1889’da ortaya çıkan örgüte farklı bir boyut katmıştır.

⁸ Suavi Aydın, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 117-118.

Örgütün üye ve şube sayısındaki artış, aynı zamanda örgütün devlet ve toplum tasavvurlarında da daha fazla otoriter saiklerle hareket etmesine neden olmuştur.⁹

1912 Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki içerisinde etkili olan ideolojik akım Türkçülüktür. Türkçülük akımı Yusuf Akçura, Mohiz Kohen (Tekin Alp), Ziya Gökalp gibi etnik olarak Türk olmayan entelektüeller tarafında savunulmaktadır. Türkçülük akımının etkin bir ideolojik belirleyen haline gelmesi Osmanlılık fikrini geri plana itmiştir. Özellikle 1915 Ermeni tehciri, İttihat ve Terakki kadrolarının Türk etnik kimliğini merkeze alan ulus inşası sürecinin en önemli hareketidir. 1904 yılında Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı "*Üç Tarz-ı Siyaset*" eseri Türkçülük akımının siyasi bir projenin temeline yerleştirildiği ilk metin olma özelliğini taşımaktadır.¹⁰ Yusuf Akçura temelinde Türk etnik kimliğinin olduğu etnisite eksenli bir politik özne tasavvur etmektedir. "*Üç Tarz-ı Siyaset*" bu açıdan Türk kimliğini ekonomik, politik ve kültürel merkeze koyan İttihat ve Terakki kadrolarının hem milli iktisat ve Türk burjuvazisi yaratma probleminin, hem de etnik ve dini çok kültürlülüğün hâkim olduğu Osmanlı millet sisteminin yerine ulusal bir egemenlik teolojisi koyma stratejilerinin temelini atmıştır. Bu bakımdan Türk etnik kimliği sosyo-politik örgütlenme sürecinin temel öznesidir. Türk milliyetçiliğinin ve Türk etnik kimliğinin toplumsal bir taban yaratma arzusunun karşılık bulmasına neden olan etkenlerden biri de gayrimüslim tebaanın iktisadi hayattaki etkinliklerinin 19. yüzyıldan itibaren artmasıdır. 1839 Balta Limanı Antlaşmasıyla dünya ekonomisine eklemlenen Osmanlı ekonomisinin belirleyici özneleri Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlardır. Gayrimüslim tebaanın yabancı dil bilmesi, kültürel olarak Avrupa'yla benzeşmesi gibi avantajlarla ekonomik alanda önemli bir yer edinmişlerdir. Ermeni ve Yahudilerin ticari faaliyetlerde, Rumların Ege bölgesindeki tarım arazileri üzerindeki mülk sahipliğinde kendisini gösteren bu zenginlik durumu, iktisaden yoksul olan Türk ve Müslüman tebaa arasında etnik ve dini görünen çatışmaların ekonomik temellerini yansıtmaktadır. Türkçü akımın bu açıdan toplumsal tabanı oluşturma süreci bu maddi süreçlere dayanmaktadır. Bir diğer neden beklide Osmanlı İmparatorluğu içerisinde milliyetçi akımın etkisiyle Yunan, Bulgar ve Sırp milliyetçiliklerinin artışına koşut olarak Osmanlı'nın kimliğini Türk öznesine yönlendirmesine ve kendi özne konumunu bu etnik kimliğe dayalı olarak ele almasına bağlanabilir.¹¹

Türk etnik kimliğini merkeze alan Türkçülük ideolojisi ürettiği politikalarla da bu sürecin derinleşmesine neden olmuştur. Özellikle Anadolu'nun Türkleştirilmesi süreci Ermeni nüfusun güvenlikçi kaygılarla ülke dışına çıkarılmasını beraberinde getirmiştir. İttihat ve Terakki içerisinde etkili olan Türk etnik merkezli ekonomik, politik ve kültürel inşaa süreci nüfus ve etnisite politikaları üretmesi bakımından teorik değil pratik bir tarafta taşımaktadır. 1915 yılında Ermeni tehciri bu bağlamda etnik bir temizleme harekâtı özelliği göstermektedir. Etnik temizlik, belirli bir bölgesel yaşayan toplulukların o bölgenin dışına çıkarılması, göçe zorlanmasıdır.¹² Etnik temizlik bu bakımdan İttihat ve Terakki kadrolarının hâkim bir eylem pratiği olarak Cumhuriyet döneminde de süreklilik taşımaktadır.

İttihat ve Terakki iktidarı boyunca nüfusun düzenlenmesi bir yönetimsellik mantığı etrafında gerçekleşmiştir. Güvenlik ve düzenin tesisi olduğu gibi politik yaşamı düzenlemeye yönelik eylemleri de içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki nüfus ve göç süreçleri genel olarak iki temel yöne sahiptir. Birincisi fethedilen topraklardaki nüfusun düzenlenmesi, Müslümanların bu bölgelere yerleştirilmesi, ikincisi ise içe dönük nüfus politikalarıdır.¹³ Nüfus politikaları

⁹ Şükrü Hanoğlu, "İttihatçılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 250.

¹⁰ Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 70.

¹¹ Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 65.

¹² Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 79-80.

¹³ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

modern iktidar stratejilerinin bir göstergesi olarak ulusun inşa sürecinde önemli bir yere sahiptir. Milliyetçi ideoloji düzenli nüfus sayımları, eğitim olanaklarının artırılması, askere alma ve yurttaş orduların oluşturması ile devletin toplum üzerindeki denetleyici pratiklerini genişletme isteğine olanak sağlar.¹⁴ Nüfusun biyo-politikası bu açıdan iskân ve göç süreçlerinin temel dinamiği olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda nüfus sayımlarının ve arkeolojik arşivleme biçimlerinin gelişmesi de merkezi devletin denetleme pratiklerinin ve ortak toplumsal hafıza icat etmenin koşullarını yaratmaktadır.

“nüfuslar sistematik bir şekilde sınıflandırılmış ve kaydedilmiş, bölgeler veya ülkeleri ayıran sınırlar çizilmiş, arkeolojik geçmiş devletin yetki alanına girmiştir; devlet kısmen kendini meşrulaştırmak için, tarihi eserlerin envanterini çıkarmış ve onları “kolektif semboller” olarak damgalayarak posta yoluyla taşınan zarflar veya başka eserlerin üzerinde pul olarak sergilemiştir”¹⁵

İttihat ve Terakki iktidarı boyunca nüfus üzerindeki denetleme ve düzenleme pratikleri yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı devleti döneminde nüfus sayımları üç döneme ayrılmaktadır. İlk dönem vergilendirme amaçlı, toprak mülkiyeti kayıtlarını tutan ve nüfusu genel olarak dinsel aidiyetler üzerinden sınıflandıran tahrir defterleri dönemidir. İkinci olarak, 19. yüzyılda üç kez yapılan ve devletin modernleşme ve merkezileşme süreciyle birlikte ele alınması gereken nüfus sayımlarıdır. Son olarak 1907-1918 arasındaki döneme denk düşen etno-istatistik çalışmalarıdır.¹⁶ Tahrir defterleri nüfusu genel olarak dinsel aidiyetlerine ve vergilendirme usullerine göre sınıflandırmaktadır. Nüfus sayımlarının asıl amacı ise modernleşme, ordunun modernizasyonu ve en önemlisi olarak da etnik sorunların çözümüne ilişkin yanıt arama süreci oluşturmaktadır. 1908 devrimi sonrasında Osmanlı istatistik kurumu aracılığıyla nüfus sayımları gerçekleştirilmiş-özellikle 1915 gizli sayımı dışında 1908-1918 arasında sayım yapılmaz, 1919 yılında yayımlanan nüfus verileriyle Osmanlı dâhilinde yaşayan etnik toplulukların yanlı bir portresi çizilmeye çalışılır.¹⁷ Nüfusun kontrolü bu açıdan iktidarın politik ve ekonomik konularda önemli bir düzenleme aracı olarak işlev görmektedir. Özellikle İttihat ve Terakki iktidarı boyunca kullanılan nüfus sayımları ve meclisteki gayrimüslim nüfusun temsil sayıları nüfus konusunu önemli bir araç haline getiren diğer bir etken olarak görülebilir.

İttihat ve Terakki için önemli olan diğer bir konuda haritaların oluşturulması ve ulus inşasındaki rolüdür. Haritacılığın gelişmesi ve geçmişin arşivlenmesi için müzelerin oluşturulması devletin toprak üzerindeki denetiminin bir parçası olarak topluluğun denetlenmesinin aracı konumundadır. Örneğin; haritacılığın 17. ve 18. yüzyıldan itibaren gelişmesi dünyanın tamamına yönelik kuşatıcı perspektifi, her biri birbirinden bağımsız sınırlara sahip siyasal birimler olarak ulus devletlerin belirgin bir biçimde haritalara işlenmesi süreci modern bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren ulus devletlerin pazara yönelik düzenlemeleri, iletişim olanaklarındaki artış ve merkezi yönetimin güçlenmesi süreci de ulusal bütünlük oluşturmada haritacılıkla el ele yürümüştür.¹⁸ Osmanlı dönemi haritacılık faaliyetleri 19. yüzyılda başlamış olmakla birlikte ilk defa 1909 yılında Erkan-ı Harbiye'ye bağlı olarak kurulan Harita Dairesi aracılığı ile önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Amacı imparatorluğun tüm topraklarının haritalarını çıkarmak ve etnografik incelemeler yapmaktır.¹⁹ Bu bakımdan nüfus sayımları, haritacılık faaliyetleri ve etnografik incelemeler yapma süreci İttihat ve Terakki iktidarı boyunca

¹⁴ J. Eric Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Ayrintı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 103.

¹⁵ Christophe Jaffrelot, “Bir Milliyetçilik Kuramı İçin”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 37.

¹⁶ Fuat Dünder, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁷ Fuat Dünder, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁸ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19.

¹⁹ Fuat Dünder, *a.g.e.*, s. 116.

devletin toplumu denetleme, düzenleme ve inşa etme sürecinin parçaları olarak hizmet etmiştir. Türkleştirme sürecinin temel dinamikleri bu açıdan ulusun inşa edilmesini sağlayan bilimsel pratiklerde aranmalıdır.

İttihat ve Terakki'nin nüfus ve etnisite mühendisliğinin etkin bir örneğini Cumhuriyet dönemi uygulamalarında görmek mümkündür. Cumhuriyet döneminin uygulamalarını iki dönemde incelemek gerekir. İlk dönem, farklı ülkelerle gerçekleştirilen mübadele uygulamaları ile “dışa dönük” olarak tanımlanabileceği gibi, ikinci dönem ise daha çok ülke içerisindeki nüfusun yerleşimini esas alan Türk etnik kimliğini merkeze koyan “içe dönük” uygulamalar olarak tarif edilebilir.²⁰ Kemalist milliyetçiliğin ilk dönemi temel meseleyi Anadolu’yu Müslümanlaştırma üzerinden okumakta, nüfusa ilişkin tahayyüllerini bu ekseninde inşa etmektedir. 1923 yılları arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi Müslüman nüfusun ülke içerisindeki kompozisyonunu artırma amacı taşımaktadır. Öyle ki etnik kimliği Türk olan Gagavuz ve Karaman Türklerinin ülke dışarısına çıkarılmasının temel nedeni de Hristiyan inancına mensup olmaları olarak görülmelidir. Kemalist milliyetçi anlayışının ikinci dönemi ise tek parti rejiminin kurumsal, siyasal, kültürel olarak yerleşmeye başlamasıyla daha fazla etnik ve ırksal özellikler göstermektedir.

Kemalist rejimin yerleşmesi sürecinde nüfusun din eksenli homojenleştirilmesi ve ulusun inşası çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla hayata geçirilmiştir. 1926 yılında “Merkezi İstatistik Dairesi”nin kurulması, 1927 yılında yapılan nüfus sayımı, 1934 yılında çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu, 1931 yılında Türk Tarih Kurumu, 1932 yılında Türk Dil Kurumunun kurulması, 1925 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesine Antropoloji kürsüsün açılması ve Türk Antropoloji Mecmuasının çıkarılması nüfusa ilişkin verilerin toplanması amacı taşıdığı gibi ulusu temellendirecek bilimsel alt yapının inşa edilmesini olanaklı kılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin azınlıklara ve farklı etnik kimliklere bakış açısının daha fazla etnik kategoriler üzerinden tanımlanmaya başlaması 1925 yılındaki Kürt isyanları sonrası İslam’ın kurucu bir kimlik olmaktan çıkmasında rejime gerekli ortamı hazırladı. Dini merkeze alan millet, yerini dile ve soya dayalı bir millet inşa etme sürecine bıraktı.²¹ 1930’larla birlikte Türk Tarih ve Türk Dil tezi medeniyetin kurucusu ve taşıyıcısı olarak Türk kimliğini merkeze koyan ideolojik tutumların gelişmesini olanaklı kıldı. Bu eğilim daha sonrasında 1942 yılında gayrimüslim azınlığa yönelik çıkarılan Varlık Vergisi ile rejimin yerli burjuvazi yaratma fikri ile uyumlu bir biçimde etnisist-özcü kimlik vurgusunu daha fazla açığa çıkardı. 1955 yılındaki 6-7 Eylül Olayları sonrasında gayrimüslimlerin evlerinin ve işyerlerinin yağmalanması vakaları rejimin etnik kimliği merkeze koyan bakış açısının toplumsal sonuçları olarak ele alınmalıdır. Sonuç olarak Cumhuriyet dönemi boyunca ulusun kimlerden oluşacağı fikri ekseninde gelişen ve Türk etnik kimliğini merkeze koyan, devlet pratiklerinde nüfusu sorunsallaştıran anlayışın hâkim bir eğilim olduğunu söylemek mümkündür.

Nüfus ve Etnisite Politikaları: Malakanlar (Molokonlar) Örneği

Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kars’a yerleştirilen Malakanlar tarihsel süreç içerisinde sürekli göçe zorlanan bir etnik topluluktur. Rusça Molokon kavramı süt içenler anlamına gelmektedir. Molokonlar; Hristiyanlığın 16. yüzyılla birliktehâkim olan Orta Çağ geleneklerinin katı yönlerinin eleştirel bir değerlendirmesini sunan etnik/dinsel bir topluluktur. Ayrıca Moloch (İbranice) Yahudi ve Doğu kültüründe eziyet, acı, fedakârlık ve Kurban Tanrısıdır. Molokonlar ya da yerel dille Malakanlar bu yönleriyle Hristiyan geleneklerine karşı çıkan Rus köylülüğünün başkaldırı

²⁰ Sibel Yardımcı ve Şükrü Aslan, “1930’ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 44, Ankara, 2008, s. 135.

²¹ Tanıl Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar”, *Birikim Dergisi*, Sayı, 71-72, 1995, s. 37.

hareketidir.²² Malakanlardan tarihsel olarak ilk defa 18. yüzyılda bahsedilmeye başlanması onun köylü toplumunun dönüşümüne neden olan Batılılaşma hareketlerine ve kırdan ortaya çıkan dönüşüme karşı bir hareket olduğunu göstermektedir. Rusya’da kapitalizmin gelişimi ve tarımsal yapıdaki dönüşüm süreci salt iktisadi bir dönüşüm olmaktan çok, Rus köylüsünün topraktan koparılması ve yaşam biçimine müdahale edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç köylü cemaatlerle Ortodoks kilisesi arasındaki ayrılığın ve çatışmanın temelini belirlemiştir.²³

Resim 1: Malakanlar²⁴

Malakanlar, dinsel olarak Hristiyanlığın geleneksel oruç, giz ve usullerine bağlı olmakla birlikte, rahiplik, haç, ikon, dramatik ayinlerini reddetmektedirler. Aynı zamanda askerlik, savaş ve insanlar arasındaki eşitsizliği eleştiren bir tutuma sahiptirler.²⁵ Malakanlar İncil ve Eski Ahite olduğu gibi 18. yüzyılda Maxim adındaki peygamberlerinin yazdığı “Güneş Kitabı”na da inanmaktadırlar. Malakanların bu politik ve dinsel tutumları Rus çarlığı döneminden başlayarak her dönem iktidar ve otorite karşısı bu topluluğun sürgün edilmesine sebep olmuştur. Öyleki, bu sürgün süreçleri boyunca iktidar ve otoriteye olan düşmanlıkları nedeniyle “pasifizm” önemli bir direniş olarak ortaya koyulmuştur.

Çarlık döneminden başlayarak devam eden bu sürgün süreci Volga Nehri boyunca başlayıp, daha sonrasında Hazar bölgesine, Kafkasya’ya, Yelizavetpol (Gence) ve oradan da bu gün Gürcistan sınırlarında olan Ahılkelek’e yerleşmelerine kadar devam etmiştir.²⁶ Malakanların Anadolu’yla (Cenubu Garbi Kafkas bölgesi) olan ilişkileri 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kars bölgesinde Atçılar, Çalkavur, Çakmak, Zöhrep, Boğazköy(Prokhladnoye), Çamçavuş, Daşkofvb. köylere yerleşmeleriyle başlamaktadır.²⁷

²² Ludmila Denisenko, *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2011, s. 182.

²³ Çakır Ceyhan Süvari, *Malakanlar: Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnanç*, Ütopya Yayınları, Ankara, 2013, s. 54-55.

²⁴ Mesut Çevikalp, Kars’ın saklı yüzü: Malakanlar, *Aksiyon*, 07.02.2012. Alındığı adres: http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=32989, Erişim tarihi: 02.04.2013.

²⁵ İ.Y. Semyenov, “Kafkas Ardındaki Molokonlar ve Dukhoborların Tarihi”, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri: Molokonlar*, Su Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20.

²⁶ Ludmila Denisenko, *a.g.e.*, s. 184.

²⁷ <http://www.nisanyanmap.com>

Resim 2: Çakmak Köyü'nde bir Malakan Evi²⁸

19. yüzyıl sonlarına doğru bu bölgede yaklaşık 6.500 Malakan nüfusu yaşamaktadır.²⁹ Malakanlar dışında savaş sonrası Kars bölgesinin nüfus profilini Kürt, Türk, Ermeni, Karapapak, Terekeme, Duhabor, Rum, Alman, Eston, Türkmen vb. etnik ve dinsel topluluklar oluşturmaktadır.³⁰

Resim 3: Bir grup yaşlı Malakan³¹

Kars'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi sonrasında ortaya çıkan bu etnik çeşitlilik 1917 Ekim Devrimi sonrasında 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla değişmeye başlamıştır. Malakanların siyasal ve askeri meselelerin konusu olması savaş sonrasındaki iskân ve göç politikalarının seyrini belirlemiştir. Kazım Karabekir'in "*İstiklal Harbimiz*" kitabında değindiği Malakanlar; çalışkanlıkları ve dürüstlükleriyle, savaş karşıtlıklarıyla ve Bolşevik örgütlenme pratikleriyle ele alınmaktadır.

²⁸ <http://www.molokane.org/molokan/Kars/1939/house.jpg>

²⁹ Erkan Karagöz, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri: Molokanlar*. Su Yayınları, İstanbul, 2009, s. 112.

³⁰ Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010.

³¹ <http://www.molokane.org/molokan/Kars/1939/group-2.jpg>

“Malakanlar Ruslar zamanında dahi askerliğe gitmezlermiş, erkekleri hep sakallı. Umumiyetle iri vücutlu, canlı kanlı, sıhhat numunesi insanlar. Elbise ve vücutları temiz. Hayvanları kadana, arabaları çok eşya alır, dört tekerlekli, büyük ve sağlam. Ziraat ekme, biçme aletleri hep son sistem, yalnız çekme kuvveti beygirdir. Kan dökmek en büyük günah imiş, harpte dahi olsa. Ben onları yalnız nakliyyede kullanıyordum. Buna dahi itiraz ediyorlardı. Karsın her tarafında şoseler boyunca uzanan bu köylüler teşviklerle Bolşevik teşkilatına başlayarak bugün gösterdikleri samimi hayatlarını bozmaya da başlamışlardı.”³²

Resim 4: Malakan Köyünde Semaver yapımı³³

Resim 5: Arıcılıkla uğraşan Malakanlar³⁴

Kazım Karabekir’in Malakanlar üzerinden ele aldığı Bolşeviklik tartışması aynı zamanda o dönemin basınında oldukça yer bulmuştur. 19.yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı devleti içerisinde sosyalist fikirler tartışılmış, 1917 Sovyet Devrimi sonrasında ise komünizm fikri Anadolu’da

³² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1929.

³³ <http://www.molokane.org/molokan/Kars/1939/samovars.jpg>

³⁴ <http://www.molokane.org/molokan/Kars/1939/beehives.jpg>

önemli bir fikir akımı olarak yer edinmiştir. 1919 yılının gazetelerinde sunulan Bolşevik korkusu özellikle İstanbul merkezli *Peyam-ı Sabah* ve *Alemdar* gazeteleri Rusya'da meydana gelen sosyalist devrimin toplumsal hayatta yarattığı etkiler ve ülke açısından taşıdığı tehlikeler programlı bir biçimde işlenmiştir.³⁵ Ekonomik, dinsel ve cinsel tehlikeler sürekli surette gazetelerin manşetlerine konulmuştur. Aynı zamanda Anadolu'daki ulusal hareketin yayın organı olan *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi de Türkiye'deki milli hareketin Bolşevik bir çizgiye çekilmeye çalışıldığını, asıl olarak Batılı devletlerin Asya'daki kurtuluş hareketlerini Bolşeviklikle suçlamaktan vazgeçmesi gerekliliği dile getirilmiştir. *Hakimiyet-i Milliye*'deki habere göre:

“Şu halde Bolşevizm Ruslardan başka hiç kimse için ne tehlike ne de bir endişe tevliid edemez... Hakikat bu merkezde olduğu halde Bolşevizm endişesiyle Asya tehlikesinin karıştırılması Asya'da zuhur eden her hadisenin Bolşevizm şeklinde telakkisi ve bu meyanda mesele Hindistan'a mesele Türkiye'ye Bolşevizm isnadı ve güya bu tehlikenin önüne geçmek için tedbirler alınması yeni bir siyaset yeni bir emperyalizm oyunudur”³⁶

Bu dönemin Bolşevizm'e ilişkin tartışmalarının dışında 2 Eylül 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi kararı Anadolu'daki Bolşevik örgütlenme süreçlerine dikkat çekmektedir. Alınan kararda Bolşevik örgütlenme pratiklerinin ve ideolojisinin yaygınlık kazandığına dikkat çekilmiş.³⁷ 18 Ekim 1920 yılında resmi Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurulması Anadolu'da örgütlenme süreci içerisinde olan Bolşevik TKP'nin yasal olarak dışarıda bırakılmasına ve Türkiye'de olabilecek bir komünist örgütlenmeleri hükümet kontrolüne bağlamıştır. Özellikle Mustafa Kemal'in gizli meclis konuşmaları komünist örgütlenmelere yönelik bakışı özetler niteliktedir.³⁸

Resim 6: Kazım Karabekir Kars Çakmak köyünde bir grup Malakanla³⁹

³⁵ Uygur Koçabaşoğlu ve Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebekeç Yayınları, Ankara, 1994.

³⁶ Uygur Koçabaşoğlu ve Metin Berge, *a.g.e.*, s. 275.

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, ss. 96-100.

³⁸ “Efendiler, iki türlü tedbir olabirdi. Birisi; doğrudan doğruya Komünizm diyenin kafasını kırmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı derhal denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak, karadan gelmiş ise hududun haricine defetmek gibi zecri, şedit, kırıcı tedbir kullanmak. Bu tedbirleri tatbik etmekte iki noktai nazardan faidesizlik görülmüştür. Birincisi; siyaseten hüsnü münasabatta bulunmayı lüzumlu addediniz Rusya Cumhuriyeti kamilen komünisttir. Eğer böyle zecri tedbir tatbik edecek olursak o halde bilâkaydıışart Ruslarla alâka ve münasebette bulunmamak lâzım gelir. Halbuki biz bir çok mülahazatı siyasiyeden, bir çok esbap ve avamilden dolayı Ruslarla temasta, müşasebatta, itilafta bulunmak istedik ve istiyoruz ve isteyeceğiz. O halde tatbik edeceğimiz tedbirler de dostluğunu istediğiniz bir millet, bir hükümetin prensiplerini tahkir etmemek mecburiyetindeyiz. İşte bu noktai nazardan zecri tedbir kullanmak istemedik. İkinci bir noktai nazardan da zecri tedbir kullanmayı faideli addedtik. Malûmu âliniz fikir cereyanlarına karşı fikre istinat etmeyen kuvvetle mukabelede bulunmak, o cereyanı imha etmedikten başka, herhangi bir muhatabımızla, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir fikrini kuvvet zoru ile reddederseniz, o ısrar eder. İsrar ettikçe kendi kendini aldatmakta daha çok ileri gidebilir. Binaenaleyh, fikir cereyanları cebir ve şiddet ve kuvvetle reddedilmez. Buna karşı en müessir çare, gelen cereyanı fikriye mukabil fikir cereyanı vermek, fikre fikirle mukabele etmektir. Binaenaleyh Komünizmin memleketimiz için, milletimiz için, icabatı diniyemiz için gayri kabili kabul olduğunu anlatmak, yani efkârı umumiyei milleti tenvir etmek en nâfi bir çare görülmüştür...” Ankara'da Komünist Fırkası namı altında bir fırka teşekkül etti. Bu fırkayı teşkil eden zevatın bence yakinen malûm olan zihniyetini kısaca izah etmek istiyorum, ki sui tefehhümat zail olsun. Bu zevat bir defa hududu millî dahilindeki halkın istiklâlinin mahfuziyeti, yani bu milletin, gayei milliyesinin, istikbalinin temin ve istihsali için hadim olmak istiyorlar... Evet, komünizm içtimaî bir meseledir. Bunun her türlü esasat ve hakayikini istenildiği gibi söylemekte beis yoktur. Yalnız maksadı te'sebbüsü belli olmayan, mahalli dahi istenildiği anda meçhul bulunan birtakım kimselerin komünizm namı altında, Bolşevizm namı altında teşkilât yapmasını katiyen menetmek istedik ve bu noktai nazardan Dahiliye Vekili bütün rüesayî memurini mülkiyeye dedi ki; Komünistim diyen Hükümetçe resmen programı görülmüş ve mevcudiyeti resmen tasdik edilmiş cemiyete intisap edebilir. Fakat kendi kendine teşekkül eden fırkanın Hükümete verdiği bir teminat vardı, ki o dahi her önüne geleni teşkilâta memur etmeyip, belki aklı başında mukaddesatı milliyeyi, icabatı diniyeyi şeraiti umumiyei millet ve devleti müdrik insanlar ancak bu gayei milliyeye sadık kalmak şartıyla tenvir efkâr edebilirlerdi ve ben eminim ki arkadaşlar, Rus bolşevizminin yapmış olduğu tahribatı bir çoklarımızdan daha iyi bilmektedirler...” (T.B.M.M., Gizli Tutanakları, 22 Ocak 1921, C:3: 333-334).

³⁹ http://www.molokane.org/places/Turkey/Kars/Karagoz/2005_Bolum_2.JPG

Dönemin devlet adamları, askerleri, entelektüelleri ve gazetecilerine kadar etkili olan Bolşevizm korkusu Kars özelinde Malakanların nüfus ve göç sürecini belirleyecek kadar etkili bir toplumsal durum ortaya çıkarmıştır. Kazım Karabekir İstiklal Harbimiz adlı eserinde Malakanların Bolşevik örgütlenme içerisinde oldukları, Rus elçisinin Kars’ta kaldığı süre içerisinde Malakan köylerine yaptığı ziyaretler sonrasında yapılan nümayişlere dikkat çekmektedir.

“21 de Rus sefiri Medivani veda ziyaretine geldi. Yarın trenle Erzurum’a hareket edecek, oradan otomobil ile Ankara’ya. Medivani Kars’ta bulunduğu 24 gün kadar misafirliğinde boş durmadı. Civar Malakan köylerinde gizli Bolşevik teşkilatı yaptı, Mustafa Suphi’nin heyetini idare etti, yola çıkardı. Bir sefirin Kars ‘ta bu kadar müddet oturması ve civar köylerde dolaşması pek ayıp ve pek kaba bir hareketti. Kendi hallerinde çalışkan bir kavim olan Malakanlara fesatlık yapması, onların felaketine sebep oldu. Bu hakiki müstahsil sınıfın, ziraat ve hayvancılıkta en ileri gitmiş bu cemaatin yerlerinde kalmasında ve daha iyisi Anadolu, içine numune olmak üzere alınmasında fayda vardı, fakat Medivani’nin ifadesiyle köylerde kızıl bayraklar gösteriler daha Medivani varken başladı. Ben Medivani’nin nazarı dikkatini çekerek Türk milletinin istiklalini kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlerle boğuşurken içimizden bizi devirmek isteyenleri de düşman sayıp tedbirler almaktan çekinmeyeceğini anlatmışım. Vaziyeti Ankara Hükümetine gereği gibi bildirdim. Ve artık memleketimizde Bolşevik nüfus ve unsuru olan Malakanların bir müddet sonra hudut haricine çıkarılması ve yerlerine Türk göçmenleri alınması kararlaştırıldı.”⁴⁰

Kazım Karabekir’in korkusu sonrasında ortaya çıkan durum, ülkedeki genel komünizm korkusuyla birleşince Malakanlar 20 Ocak 1922 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Ülkeyi terk etmelerine sebep olan şey dinsel olarak askerlik ve savaş karşıtı olan Malakanların askere alınmak istenmesidir. Malakanlar Rus çarlığı döneminden beri askerlik hizmetini yerine getirmeyen bir topluluk olarak her dönem bu sebep dolayısıyla sürgün edilmişlerdir. Osmanlı-Rus Harbi sonrası Çarlık yönetimindeki Kars vilayetinde dahi askerlik hizmetini reddetmişlerdir.⁴¹ Malakanların askerlik konusundaki tutumlarını Ankara Hükümeti ve Kazım Karabekir tarafından ülkeden çıkarılma sebebi olarak kullanılacaktır. Kazım Karabekir’in anlatımıyla:

“Malakanlar en nihayet 20 Ocak’a kadar memleketimizden çıkmadıkları halde kesinlikle askere alınacakları hakkında Ankara’dan emir geldi. Kars Rus Sovyet Konsolosu Norman Ziyaretine geldi. Malakanların askere alınması halinde Rusya’daki Türk tebaasının da askere alınacağını söyledi. Cevaben hükümetimiz, 20 Ocak’a kadar müddeti uzatmıştır, bundan sonra gitmezlerse askere alınacaklardır, artık bence yapılacak bir şey bir şey olmadığını söyledim.”⁴²

Ankara Hükümeti’nin bu tutumu karşısında Sovyetler Birliği Dışişlerinden sorumlu Halk Komiseri Çiçerin verdiği notalarla Malakanlar üzerindeki bu tutumunun kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Malakanların askere alınması süreci bu açıdan iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri belirleyen bir hadise olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan dostluk antlaşmasının 11. Maddesi uyarınca “karşı tarafın devlet top- raklarında bulunan her iki bağıtlı tarafın vatandaşları, buldukları ülkenin yasalarından doğan hak ve mükellefiyete tabiidir şu var ki, yalnız milli savunma hizmetlerinden muaf tutulacaktır. Bu madde hükümleri dışında bir de aile hakkı, miras hakkı ile çalışma yetkisi kalacaktır. Bu haklar özel bir anlaşma yoluyla çözümlenecektir” denilmekle birlikte Malakanlar askere alınma durumuyla karşı karşıya bırakılmıştır.⁴³ Sovyetler Birliği Dışişlerinden sorumlu Halk Komiseri

⁴⁰ Kazım Karabekir, a.g.e., s.1911.

⁴¹ Ludmila Denisenko, a.g.e., s. 185, Candan Badem, a.g.e., s. 123.

⁴² Kazım Karabekir, a.g.e., ss. 2202-2203.

⁴³ Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet ilişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadele’ye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s.423.

sıfatıyla Çiçerin verdiği notalarla gerekli antlaşmalara uyulması, Kars'ta yaşamakta olan Molokan (Malakan) azınlığın haklarının korunması dile getirilmiştir. 13 Kasım 1921 tarihli Çiçerin'in Ali Fuat'a gönderdiği notada yukarıdaki konular ele alınmıştır:

“Rus hükümeti üzüntü duyarak defalarca yaptığı uyarı, protesto ve istemlerine rağmen, Kars bölgesinde yaşayan Rus halkının her türlü yasa dışı kovuşturmaya ve baskıya hedef olduğunu belirtmek zorundadır. Daha önceleri de belirtmiş olduğum gibi Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde özellikle bu soruna büyük önem vermekteyiz. Ancak bu günlerde Kars bölgesinden almış olduğumuz haberler; Türk makamlarınca Rus halkına karşı baskı hareketlerine son verilmediği gibi tersine, daha da artırdığını göstermektedir. Bütün haklar ve Moskova anlaşması hükümleri çiğnenerek, Sovyet topraklarına geçmek isteyen Molokanlara Türk uyruklu kimseler gibi kabul edilerek üstelik silah altına alınıyor. Bu ise eşine zor rastlanır bir keyfi davranıştan başka bir şey değildir Bu dayanılmaz eylemleri şiddetle protesto edip isyan duygularımı açıklarken özellikle Türk temsilcisi Kâzım Karabekir'in Rus temsilcisi yoldaş Ganetski ile yaptığı görüşmelerde, Kars ilini terk etmek arzusunu bildirmiş olan Molokanların Türk uyrukluğunda kalmasını ve silah altına çağrılmasına kabul ettiğimi iddia etmesi karşısında duyduğum şaşkınlığı ifade etmek isterim. Hiçbir aslı ve dayanağı olmayan bu iddia beni son derece hayrete düşürüyor ve resmen şunlara bildirmeme zorluyor: bu asılsız iddialardan çıkacak bütün sonuçlar ve bu sonuçlara kanan ve şaşırın Rus temsilcilerinin yapacakları herhangi bir açıklamanın hiçbir hükmü yoktur. Rusya hükümeti Kars bölgesinden çıkmak isteyen ve bu isteklerini resmen bildiren bütün Molokanların Rus vatandaşı olarak sayılmasını, Molokanların Türkiye'de askeri göreve alınma girişiminin yasa dışı kabul edileceğini ve şimdiye kadar bu üzücü olaylara meydan veren Türk sorumlularının cezalandırılmasını resmen ve kesinlikle talep eder. Şunu da ekleyeyim ki vaktiyle Rusya'ya göç etmek olanağına sahip olmayan Molokanların bugün buldukları yerde 1 yıl daha kalma hakları bulunduğuna ilişkin resmi bir mutabakat bulunmaktadır. Özellikle, Kars ilinden ayrılmak isteyen Molokanların Rusya'ya dönmelerinden vazgeçmeleri için son derece kaba, vahşi uygulamalarla karşı karşıya kaldıklarını ve hatta kendilerine dayak atıldığını ve her türlü ağır baskıların yapıldığını kesinlikle öğrendiğimden bütün bunlara karşı çıktığımı en kesin bir şekilde bildiririm. Bu gibi eylemleri Rusya'ya karşı açık bir düşmanlık olarak kabul etmekteyiz ve Türk makamlarının bu tür davranışı, Türkiye'nin bugünkü politik çizgisindeki genel konumu hakkında da bizi şüpheye düşürmektedir. Rus konsolosluğuyla temas kurmak isteyen Molokanların tutuklanmaları ile ilgili olarak yukarıdaki açıklamamı bir kez daha tekrarlarım. Türkiye'de kalma kararını alan Molokanlara gelince, bizce bu Molokanlara, milli azınlıkların haklarına karşı saygı gösterileceğini belirten Misak-ı Milli'nin Moskova antlaşması ile kabul ettiğimiz ilkelerin uygulanması doğru olacaktır. Biz Misak-ı Milli'yi bütünüyle kabul ettikten sonra bu paktın Rus milli azınlığa karşı tanınmaması ve dini haklarına saygı gösterilmemesi yersiz ve yakışsız bir hareket olacaktır. Çarlık rejimi bile Molokanların dini inançlarına göz dikmiş değildir ve Molokanlar bu rejim sıralarında bile askerlikten muaf tutulmuşlardır. Kaldı ki misak i milli de ifade olunan özgürlük ilkelerini ihlal eden bir hükümetin, bu konuda Çarlığın zulmünü bile gölgede bırakan hareketlerde bulunmaması ve böyle hareketleri haklı olarak kabul etmemesi gerekir”⁴⁴

Çiçerin'in daha sonrasında 2 Aralık 1921 yılında gönderdiği diğer bir notada ise Malakanlar meselesi konu edilmiş, Türkiye hükümetinin davranışları dostça görülmeyle, Kars'ta yaşamakta olan Malakan topluluğuna yönelik ayrımcı tavır sert bir şekilde eleştirilerek Sovyetlere yönelik olarak anti-komünist bir tutum olduğu sezisi dile getirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda

⁴⁴ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, ss. 430-431.

Çarlık döneminden beri askerlik karşıtı olan Malakanların askere alınması konusu sert bir dille eleştirilmiştir.

“Sayın Büyükelçi sizinde bileceğiniz gibi, Kars anlaşması Türkiye ve Kafkas cumhuriyetleriyle ilgilidir; bu anlaşma hükümlerini Türkiye’ye bırakılan topraklarda öteden beri yaşamakta olan Ruslara da uygulama girişimi, Türk hükümetini Rus vatandaşlara karşı hiçbir şekilde nitelendirilemeyen bu eyleminin geçerli olacak herhangi bir kanıttan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Yoldaş Ganetski’nin Türkiye’de bulunduğu sıralarda Türk hükümeti Rusya’ya dönmek isteyen Ruslara bir yıl daha kalmalarına izin verdikten sonra, şimdi, Fransa’yla anlaşma imzalar imzalamaz bu sözünü geri alıyorsa bizde kendiliğinden ortaya çıkan sonucu gereğince değerlendireceğiz. Türkiye’ye bırakılan topraklarda kalmış Ruslar, saptanan süre içinde ülkesine iade edilmek konusunda gerekli dilekçe vermedikleri taktirde Türk uyruğuna geçecektir. Kilikya bütün Hıristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken, Kars’ta bütün Hıristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken karsta Çarlık zamanında bile askere alınmayan Molokanlar bugünlerde silah altına alınıyorsa bunun ne anlama geldiğini çok iyi anlamaktayız. Rusya’daki Türklerin ülkelerine iade edilmeleri ile ilgili işlem durdurulmuştur. Bu ağır durumlarından dolayı kimin ve neden sorumlu olduğu kendilerine bütün açıklığıyla anlatılacaktır. Sovyet hükümeti, temsilcisi olduğu Rus işçi kitlelerinin küçük düşürülmesine asla izin veremez.”⁴⁵

20 Ocak 1922 yılına kadar ülkeyi terk etmeyen Malakanların askerlik görevini ifa etmek zorunda bırakılması durumu Malakanların toplu halde göç etmelerine sebep olmuştur. Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kars bölgesine yerleştirilen Malakan topluluklar Çarlık Rusya döneminden itibaren karşı karşıya geldikleri askerlik konusu nedeniyle yeniden göç yollarına girmişlerdir. Büyük çoğunluğu Sovyetler Birliğine göç eden Malakan topluluğunun Türkiye’de kalan beş yüz hanelik kısmı ise askerlik hizmetini yerine getirmiş, gerekli yükümlülükleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. 1922 sonrası kalan ailelerin neredeyse tamamı bölge insanının kötü muameleleri, ülkenin iktisadi koşulları nedeniyle 1962 yılında yeniden göç etmişlerdir. Malakanlar üzerine araştırma yapan Orhan Türkdoğan⁴⁶ gibi sosyologlar meseleyi salt kültürel açıdan ele almış, ülkenin etnik ve dini azınlıklara bakışına hiç yer vermemiştir. Bu yönüyle Malakanlar 1962 yılında tıpkı 1922 yılında olduğu gibi etnik, dini ve ideolojik açıdan sorunlu bir yere koyulmuş, güvenlikçi kaygıların eşlik ettiği endişe dolayısıyla ülkeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Özellikle 1962’de göç eden gruba katılmayıp Türkiye’de kalan Vasil Dölemenci’nin ölümünden önceki röportajda belirttiği gibi Malakanların 1962 yılında göç etmelerinin nedeni yerel halkın baskısı, mal, can vb. güvenliklerinin olmayışdır.

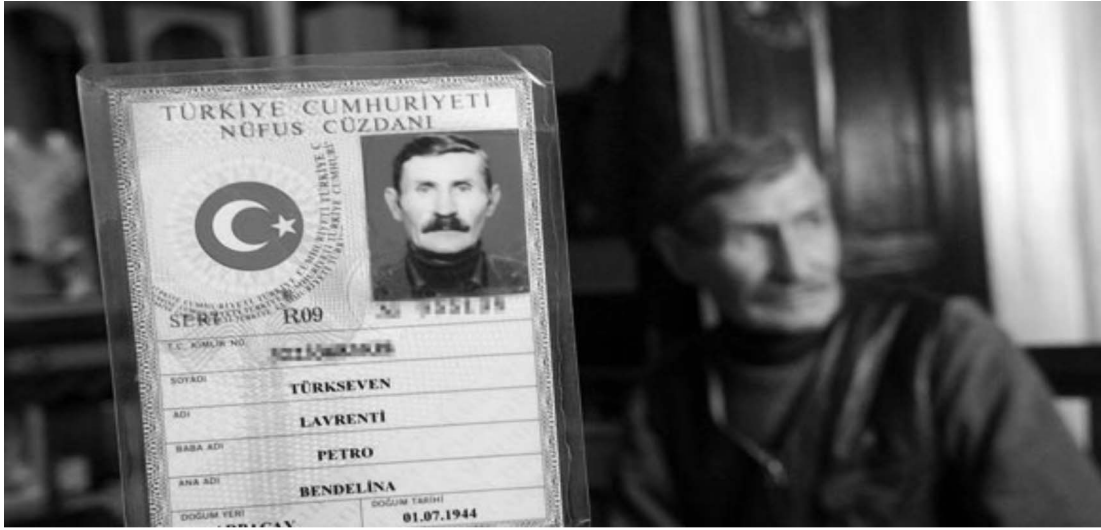
“Bostan ekerdik çarları, ekin ekerdik yakarları, at yetiştirirdik çarları, tarlalarımızı biçip götürürlerdi. Mesela seninle aramızda bir sorun var ve sen suçlusun. Ama Hükümet seni bırakır bizi götürdü. Hakaret ederlerdi, yerlerimizi alırlardı. Hükümet derken, daireleri kastediyorum”⁴⁷

Yerel halkın olduğu gibi devletinde Malakanlar konusundaki tutumu bu açıdan ayrımcı politikaları daha görünür kılmıştır. Şuan Amerika, Rusya, Kanada, Yeni Zelanda gibi ülkelere yayılmış Malakan topluluklar tarihsel olarak anti-militarist, mülkiyet karşıtı tutumlarıyla yerleşik devlet iktidarıyla her dönem karşı karşıya gelmişlerdir.

⁴⁵ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, s.434.

⁴⁶ Orhan Türkdoğan, *Kars’ta Bir Etnik Grup: Malakanlar’ın Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005. Orhan Türkdoğan 1959-1962 yılları arasında Doktora çalışması olarak Malakan topluluğun yaşadığı Atçılar, Zöhrap, Çalkavur köylerinde yaşamış. Malakanların göç etme sürecini dinsel, kültürel, yaşam tarzının bir gerekliliği olarak sunmuştur. Daha sonrasındaki çalışmalar ve belgeler, tanıklıklar göstermektedir ki Malakanların göç etmeleri salt geleneksel yaşamlarını koruma yada Malakanizm gibi bir dünya görüşünün değil, etnik, dinsel ayrımcılığın bir uzantısıdır.

⁴⁷ Kemal Avcı, “Son Malakan’dan Trajik Veda”, ANF, 03.07.2007. Alındığı adres: http://www.haberlink.com/haber.php?query=18448#.U-Isffl_tSo, Erişim tarihi, 02.04.2013.

Resim 7: Kars'ta yaşayan bir Malakan⁴⁸

Sonuç Yerine

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kars bölgesine yerleştirilen Malakan topluluklar Cumhuriyetin kurulması öncesinde göçe zorlanmışlardır. 19. yüzyıldan beri savaş sebebiyle Osmanlı İmparatorluğunun nüfus profili kaybettiği topraklara yada göçlere bağlı olarak sürekli değişiklikler göstermiştir. 20.yüzyılın ilk çeyreğinde savaşlar nedeniyle olduğu gibi nüfus ve etnisite politikaları dolayısıyla da önemli değişimler geçirmiştir. 1915 yılında Ermenilerin tehcir edilmesi süreci bu açıdan etnik ve sınıfsal bir kompozisyon oluşturma içerisindeki İttihat ve Terakkinin kimlik inşası sürecinin aslı öğelerinden birini oluşturmaktadır. Modern bir ulus olarak Türk etnik kimliğini merkeze alan bu eğilim nüfusun değişimini temel alan sistematik politikalar ortaya koymuştur. Nüfus sayımları, etnografik çalışmalar ve haritacılık gibi modern tekniklerden yararlandığı gibi, etnik temizlik de sürecin aslı parçasını oluşturmuştur.

1922 yılında Bolşevizm korkusu etrafında inşa edilen bir sürecin sonunda Malakanların ülke dışına çıkarılması da bu sistematik hareketin önemli bir politik araç olarak dönem dönem hayata geçirildiğini göstermektedir. 1922 yılında daha sonrasında kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik kimliklere bakışını ortaya koyacak bu deneysel pratik, Rumların ülke dışına çıkarılması sürecine de etki eden bir proto-etnik temizlik hareketi olarak görülebilir. Malakanların mal, mülk, can vb. korkular içerisinde bırakıldığı düşünüldüğünde, Kazım Karabekir gibi dönemin ve bölgenin önemli komutanının Malakanlar hakkındaki görüşleri İttihatçı aklın bir uzantısı olarak görülmelidir. O dönem sürecin mimarı olan kadroların İttihatçı gelenekten beslendiği düşünülürse Kemalist pratikler ve İttihatçı uygulamalar arasındaki süreklilikler önemli bir yer kaplamaktadır. Özellikle Kemalist tarih yazıcılığına hakim olan geçmişten kopuş, yeni ve özgün olma iddiası Kars Malakanları ve daha sonrasındaki etnik ve dinsel temizlik hareketlerinin gösterdiği gibi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Bu bakımdan tarihsel bir kopuştan çok etnik, dinsel, cinsel süreçlere bakış açısında her dönem güvenlik eksensel politikalar inşa eden bir süreklilik vardır. Türkiye'deki azınlıklar bu güvenlikçi kaygılar eşliğinde devletin ve toplumsal baskının merkezinde yer almışlardır. Ya ülkeyi terk etmek ya da bu koşullar altında kimliklerini baskılamak zorunda kalmışlardır.

⁴⁸ Mesut Çevikalp, "Kars'ın saklı yüzü: Malakanlar", *Aksiyon*, 07.02.2012. Alındığı adres: http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=32989, 02.04.2013.

Kaynakça

Aydın, Suavi “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.ss. 117-128.

Avcı, Kemal, “Son Malakan’dan Trajik Veda”, ANF, 03.07.2007. Alındığı adres: http://www.haberlink.com/haber.php?query=18448#U-Isfl_tSo, Erişim tarihi: 02.04.2013.

Badem, Candan, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birc zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Bora, Taml, “Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar”, *Birikim Dergisi*, Sayı, 71-72, 1995, ss. 34-49.

Calhoun, Craig, *Milliyetçilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.

Çevikalp, Mesut, “Kars’ın saklı yüzü: Malakanlar”, *Aksiyon*, 07.02.2012. Alındığı adres: http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=32989, Erişim tarihi: 02.04.2013.

Denisenko, Ludmila, *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2011.

Dündar, Fuat, *ModernTürkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Hanioğlu, Şükrü, “İttihatçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009. ss. 249-258.

Hobsbawm, J. Eric, *Millitler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

Jaffrelot, Christophe, “Bir Milliyetçilik Kuramı İçin”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*.Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karagöz, Erkan, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri*, AsyaŞafak Yayınları, İstanbul, 2005.

Karagöz, Erkan, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri: Molokonlar*. Su Yayınları, İstanbul, 2009.

Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Koçabaşoğlu, Uygur ve Berge, Metin, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1994.

Semyenov, İ.Y., “Kafkas Ardındaki Molokonlar ve Dukhoborların Tarihi”, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri: Molokonlar*, Su Yayınları, İstanbul, 2009. ss. 9-100.

Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. ss. 88–116.

Somersan, Semra, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 2004.

Süvari, Çakır Ceyhan, *Malakanlar: Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnancı*, Ütopya Yayınları, Ankara, 2013.

T.B.M.M, *Gizli Tutanakları*, 22 Ocak 1921, C:3.

Türkdoğan, Orhan, *Kars’ta Bir Etnik Grup: Malakanlar’ın Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

Yardımcı, Sibel ve Aslan, Şükrü, “1930’ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskan ve Ulusun İnşası”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 44, Ankara, 2008, s. 131-149.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet ilişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadele’ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

<http://www.nisanyanmap.com>

<http://www.molokane.org>